

Bevisste og ubevisste fordommer

Reidar Ommundsen

Måling av holdninger kan være en «risikosport»: Hvordan kan man vite at det en respondent svarer på et spørreskjema gir et korrekt bilde av personens holdninger? Problemet er særlig aktuelt dersom en ønsker å få rede på i hvilken grad folk har negative holdninger til for eksempel en etniske minoritet. Slike holdninger kalles gjerne fordommer dersom de vurderes som urimelige eller diskriminerende av folk flest i samfunnet. Ikke sjelden vil respondenter derfor kvie seg for å stå åpent frem med hva de mener. De velger å gi uttrykk for mer positive eller såkalt politisk korrekte holdninger for å slippe å bli fordømt som for eksempel rasist. Folk kan også selv ha et ideal om ikke å være fordomsfull, noe som kan få dem til å undertrykke sine holdninger i den grad at de ikke er seg bevisst sine fordommer. De kan ærlig og oppriktig tro seg fordomsfrie, selv om de ikke er det.

Holdninger kan komme til uttrykk på tre plan: i ord, i følelser og i atferd. Når vi snakker om bevisste holdninger går vi som regel ut fra hva personene selv språklig opplyser om sine holdninger. Dersom det de forteller oss stemmer overens med deres følelsesmessige og atferdsmessige reaksjoner overfor en gitt folkegruppe, er det liten tvil om at personene faktisk har disse holdningene. Men dersom de viser følelsesmessige og atferdsmessige negative reaksjoner som ikke samsvarer med den språklig uttrykte positive holdning, er det godt mulig at vi har å gjøre med ubevisste eller skjulte holdninger som personene ikke er seg bevisst, eller som de ikke er villige til å fortelle om.

Tre sosialpsykologer, en hollandsk, en kanadisk og en nordamerikansk, har nylig foretatt en undersøkelse av forholdet mellom bevisste og ubevisste holdninger. De tok utgangspunkt i en alminnelig antakelse om at mange hvite i USA har fordommer mot sorte (afroamerikanere), men at det er rimelig å forvente at det er stor forskjell på om fordommene uttrykkes bevisst og åpenlyst eller om de er mer skjulte eller ubevisste.

Forskningsprosjektet tok sikte på å måle graden av henholdsvis bevisste og ubevisste fordommer hos 25 hvite yngre forsøkspersoner. Bevisste fordommer ble målt ved hjelp av et spørreskjema som var blitt benyttet i tidligere undersøkelser av fordommer mot sorte. Spørreskjemaet besto av en rekke utsagn som forsøkspersonen skal si seg enig eller uenig i, for eksempel: «Sorte er mer upålitelige enn hvite».

Målingen av ubevisste fordommer skjedde på en mer indirekte måte. På bakgrunn av en rekke tidligere undersøkelser valgte man følgende fremgangsmåte: Forsøkspersonen satt foran en dataskjerm der det av og til ble vist et ord. Dette ordet var alltid et negativt uttrykk som kunne benyttes om et hus (for eksempel fuktig, utett, forfallent) eller om et menneske (for eksempel dum, frastøtende, farlig). Samtidig med det negative adjektivet viste skjermen en av to bokstaver, nemlig H eller P for henholdsvis hus eller person. Forsøkspersonen skulle så trykke på en av to taster der det sto «ja» eller «nei». Personen skulle trykke på ja-tasten hvis det sto H på skjermen og adjektivet var et ord som kunne brukes om et hus. Hvis det for eksempel sto «dum» på skjermen og H (for hus), skulle forsøkspersonen trykke på nei-tasten. Det glupe ved dette forsøket var at det umiddelbart forut for hvert ord ble vist et bilde av en sort eller hvit person. Dette skjedde så raskt at forsøkspersonen ikke rakk å oppfatte hva bildet forestilte. Tidligere studier hadde imidlertid vist at eksponeringstiden var lang nok til at bildet ble registrert i underbevisstheten. På denne bakgrunn betraktet forskerne det som mål på en ubevisst fordom dersom forsøkspersonen var raskere til å taste «ja» på negative ord ved bokstaven P etter et sort enn etter et hvitt ansikt.

Etter at denne fasen av undersøkelsen var avsluttet møtte forsøkpåsonene en ny forsøksleder. Med påskudd om å skulle studere samhandling mellom studenter – nå i en helt separat undersøkelse – ble hver av de 25 forsøkpåsonene satt til å diskutere en sak med en sort og en hvit person. De to sistnevnte var ansatt av forskerne og trent til en rimelig sammenlignbar oppførsel i de 25 sesjonene, men de var «blinde» med hensyn på hensikten med undersøkelsen.

Disse diskusjonene ble tatt opp på lydbånd og video. Deretter skåret man forsøkpåsonens grad av verbal og ikke-verbal forskjellsbehandling av den hvite og den sorte medarbeideren. Graden av verbal eller åpenlys forskjellsbehandling ble skåret ut fra båndopptakene. Dette ble gjort av trente skårere som registrerte grad av vennlighet i den verbale atferden –både hva som ble sagt og hvordan det ble sagt – overfor henholdsvis den hvite og sorte personen. Den ikke-verbale forskjellsbehandlingen ble skåret ut fra video-opptakene. Dette skjedde uten lyd, slik at skårerne bare skulle registrere mimikk og andre atferdsmessige reaksjoner overfor de to andre diskusjonspartnerne.

Resultatene viste en slående forskjell mellom de to målene på forskjellsbehandling. Verbal forskjellsbehandling hadde klar sammenheng med målet på bevisste fordommer, men ingen sammenheng med målet på ubevisste fordommer. Når det derimot gjaldt ikke-verbal atferd, det vil si mer eller mindre bevisste mimiske reaksjoner overfor den hvite og sorte diskusjonspartneren, var resultatet stikk motsatt: Forsøkpåsonene som hadde bevisste fordommer overfor sorte viste ikke flere negative mimiske reaksjoner enn de som ikke hadde gitt uttrykk for slike fordommer. Men personene som hadde skåret høyt på det indirekte målet på ubevisste fordommer, skåret vesentlig høyere på negative mimiske reaksjoner mot den sorte, sammenlignet med den hvite diskusjonspartneren!

En tilsvarende slående diskrepans fant man mellom et mål på hvor vennlig innstilt forsøkpåsonene hadde følt seg overfor den sorte og den hvite diskusjonspartneren, og skårernes vurdering av den faktiske atferden forsøkpåsonen hadde utvist. Forsøkpåsoner som hadde gitt uttrykk for bevisste fordommer rapporterte at de hadde følt seg mer vennlig mot den hvite enn mot den sorte. Forsøkpåsoner med ubevisste fordommer hadde følt seg like vennlig mot begge partnerne. Men når man så på de trenede skårernes vurdering av faktisk vennlighet var bildet akkurat motsatt. Skårerne syntes ikke at de med bevisste fordommer var mindre vennlige mot sorte enn mot hvite. Men forsøkpåsonene med ubevisste fordommer ble vurdert som tydelig mindre vennlige overfor den sorte diskusjonspartneren.

Summa summarum tyder disse resultatene på at det faktisk fins ubevisste fordommer. Disse kommer til uttrykk mer i oppførsel og mimikk enn i ord. Eksperimentet tyder også på at ubevisste fordommer kanskje er verre – det vil si gir opphav til mer diskriminerende atferd – sammenlignet med bevisste fordommer.